

## **Bodolay Géza 1923–2002**

Úgy készültünk, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében felköszöntjük 80. születésnapján a lakásán, mert már nehezen tudott mozogni. Közbelépett a halál: december végén elvitte őt erről a világról.

Bodolay Géza a magyar reformátusok dunántúli ágának neveltje volt: a pápai Református Kollégium, majd az Eötvös József Collegium irányította a tanári pályára<sup>1</sup> a magyar irodalom és a magyar nyelv tanítására, valamint tudományos szintű művelésére, hasonlóan kiváló nyelvész elődeihez, mint Ferenczy Géza, Balázs János, Lőrincze Lajos, Rácz Endre. Januári temetésén a lelkész igehirdetése után hűsége tanítványainak sokasága – többek közt Kerényi Ferenc irodalomtörténész – búcsúztatta az igazi tanárt, a magyarságtudatra serkentő nevelőt, a hatalmas ismeretanyaggal rendelkező tudóst. (A bevezető szavakat 1. Kerényi 2003.) Bánffy György két Ady-verssel búcsúzott tőle: „Álmom: az Isten”, „Az Úr érkezése”.

A magyar irodalom javát Bodolay már a két budapesti (Arany János, ill. II. Rákóczi Ferenc nevét viselő) gimnáziumban különösen versekben szerette megmutatni; így terjesztette hírét magyar nyelvű remekműveknek egyetemi szinten is (Debrecenben, majd Varsóban, Leningrádban és Berlinben). Pedig közben már megszenvedett a magyarságáért: kétévi szovjet fogságban, majd 1949 és 1954 közt itthon börtönben „államellenes tevékenysége” (valójában a debreceni egyetem fiatal oktatóival a szabad politikai életéről folytatott tanácskozások) miatt.

Pályájának indulásakor a Petőfi korabeli diáktársaságokkal, önképzőkörökkel és ifjúsági zsebkönyvekkel foglalkozott. 1947-ben a Valóság és a Március Tizenötödike közölte ezekről szóló írásait (Bodolay 1947a, 1947b, 1947c); majd a Köznevelésbe írt gondolatokat az önképzőkörökről (Bodolay 1948). Petőfiről később is közzétett kisebb-nagyobb cikkeket. Az irodalomtörténet számon tartja főbb műveit. Az 1848 előtti diáktársaságokról szóló dolgozatával szerezte meg 1958-ban az egyetemi doktorátust. Ennek kibővítése lett az 1963-ban megjelent terjedelmes (több mint 800 oldalnyi), a reformkor története és a nemzetiségi viszonyok alakulása szempontjából is alapvető fontosságú kötet (Bodolay 1963); ezzel kandidátusi fokozatot szerzett 1965-ben. Később jelent meg könyve Petőfi diáktársaságairól (Bodolay 1973). Foglalkozott Vörösmarty publicisztikájával, végül Vörösmartyval mint pedagógussal (Bodolay 2000). Horváth Károllyal, majd ennek halála után egyedül szerkesztette a Vörösmarty összes műveinek kritikai kiadásában legújabban megjelent 15. kötetet (Vörösmarty 2000). A költőnek főleg a nyelvre vonatkozó írásait látta el bőséges jegyzetekkel, és így hozzájárult a 19. századi magyar nyelvtanok és a helyesírásunk történetének feltárásához.

Ami egyébként a nyelvészetet illeti, mindig gondosan ügyelt a helyesírás és a kiejtés pontos megfelelésére. Első ilyen megnyilatkozásában (Bodolay 1967) szóvá tette, hogy helyesírásunk szabályozza ugyan a latin betűs nyelvek névformáinak magyar átírását az alapbetűk meghagyásával, s megengedi az idegen mellékjelek leghagyását, de alig tájékoztat ilyen nevek helyes ejtéséről. Úti könyvekben nagyon hiányolja például a lengyel és más, hozzánk közelebb álló nyelvek főbb kiejtési

<sup>1</sup> Pápától Pápaig c. – kéziratban maradt – önéletírásában kifejti, hogy a Református Kollégium a református iskolák együttesét jelentette számára, nem pedig az internátusnak nevezett épületet. Tanárai közt említi Szabadi Bélát, aki aztán értelmező szótáraink szerkesztőségében dolgozott 16 évig. – További önéletrajzi részleteket tartalmaz még: Bodolay 1999–2001.

szabályainak ismertetését. (Ezt csak némileg és részben pótolta később a Nyelvművelő kézikönyv: Elekfi 1980; Elekfi–Éder 1980.) Bizonyos lengyel és más külföldi városok, országok nevénél pedig ma is megszívlelendők Bodolay ajánlásai (*Boroszló, Dancka, Csíle, Csikágó, Grác, Píza*).

Külföldieknek szánt német nyelvű magyar nyelvkönyvek közül jobbnak látta a korábbi Bánhidi–Jókai–Szabó szerkesztette Lehrbuchot a hetvenes években új Ginter–Tarnói-féle nyelvkönyvnél, melynek csak szókincsbeli felfrissítését tudta üdvözölni (Bodolay 1976). A példamondatok helyességét illető kifogásai azonban többnyire nem helytállóak, mert az *őt* névmási tárgy kitétele tárgyas igealak mellett is szükséges lehet, ha az előzmények alapján félreértést oszlat el. De joggal tette szóvá a zárt *ë* teljes mellőzését és a helyes hangsúlyozás bemutatásának hiányát.

A magyar nyelv leírásában Bodolay kezdettől fogva – erős dunántúli öntudattal – úgy tekintette nyelvünk hangállományát, hogy abban 15 magánhangzó van, mert az *e* és (zárt) *ë* különbségét határozottan és következetesen számon tartotta. (Vagyis két külön fonémának tekintette.) Vörösmarty születésének 200. évfordulóján a költőről nem csupán mint eposzok és lírai költemények (később drámák) szerzőjéről emlékezett meg, hanem mint a nemzet egyik napszámosáról: Czuczor Gergely mellett olyan magyar nyelvtan írójáról, amelyben leszögezte, hogy nyelvünkben 15 magánhangzó van.

Kisebb cikkek után nagyobb, statisztikai jellegű kimutatásokat is tartalmazó tanulmányokat írt a zárt *ë* megkülönböztetésének jelentőségéről. Előbb az *ë-e* különbséget az *o-a* különbségével vetette össze (Bodolay 1974a), majd kiterjesztette vizsgálatát nagyobb anyagra: *Lehetne-e szebben?* (Bodolay 1974b, 1975); *Felvettem, de elég-e ez?* (Bodolay 1978a, b); *Néhány irányelv egy német nyelvű magyar nyelvkönyv leíró nyelvtanához* (Bodolay 1979; az *e : ë* megkülönböztetése mellett számos más hangtani és alaktani megfigyelést és magyar–német kontrasztív szempontokat leíró alapvető tanulmány, inkább csak a főnév eseteiről vallott felfogása vitatható ma már). Kongresszusi előadáson is összefoglalta nyelvtanítási nézeteit, különös tekintettel a magyar magánhangzók rendszerére (Bodolay 1980). Érveit továbbra is több helyen kifejtette (Bodolay 1985a, 1988). Küzdelmeire már Péter László (1985) hivatkozott.

Hogy Bodolay statisztikai érvelése miben sántít, annak kifejtése nem tárgya jelen megemlékezésünknek. Annyi azonban bizonyos, hogy számos homonim szóalak zavaró kettős értéke megszűnik a 15 magánhangzós magyar fonémarendszerben, mert a hangban így eltérő alakok 1 : 1 értelművé válnak.

A magyar nyelvnek ilyen szemlélete hozta össze Bodolay Gézát olyan társakkal, mint Buvári Márta, aki korábban fontos vizsgálatokat végzett a zárt *ë* használatáról (szakdolgozatának részletét 1. Buvári 1978), és Mészáros András, aki megírta az Igényes (*ë-ző*) kiejtési kisszótárt (Mészáros 1999). Bárczi Gézára emlékezve<sup>2</sup> – aki Kodály Zoltán után a jelentős magyar nyelvészek közül leginkább pártolta (már A magyar nyelv értelmező szótárának főszerkesztőjeként is) az *ë-ző* kiejtés szemmel tartását és megőrzését – 1999-ben létrehozták Buvári Márta indítványozására a Bárczi Géza Kiejtési Alapítványt Mészáros András kuratóriumi elnökségével, Balázs Géza, Balogh Lajos, Kérész Gyula, Zakariás András közreműködésével, Hajdú Mihály és Sente Imre (Svédországban élő költő, műfordító) védnökségével. Az alapítványt célzó megbeszélések Bodolay Géza lakásán történtek.

Az *ë-zés* terjesztésében Bodolay nem volt túlzó. Nem tette magáévá azt az irreális kívánságot, amit Kodály után néhány későbbi híve is szeretett volna: hogy a magyar helyesírás is jelölje ezt a 15. magánhangzóként számon tartott *ë* hangot. Csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyarul beszélők jelentős része (ha éppen nem a többsége) megkülönbözteti ezt a külön fonémaértékű hangot az *e*-től, mégpedig a dunántúliak nagy része viszonylag egységesen. (Ingadozások – és így *ë ~ e* különbségű alakváltozatok – az *ë-ző* nyelvváltozatban is előfordulnak.)<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Bárczinak erre vonatkozó nyelvművelő álláspontját mint Bárczi „végrendeletét” említi Bodolay (1979: 319), hivatkozva utolsó könyvére (Bárczi 1974a: 32–3).

<sup>3</sup> Bodolay, akárcsak Mészáros András, azt a megoldást választotta az Imre Samu által (Imre 1982: 293) elfogadhatónak minősített lehetőségek közül, hogy egyetlen nyelvtérületnek a fonémahasználatát vette alapul, nem azt a több alternatívát tartalmazó országos felmérést, melyet A magyar nyelv értelmező szótára alkalmazott. (Ez utóbbinak részletes feldolgozását l. Elekfi 1966: 237–78.)

A szókincsünk nyelvtani alakrendszere című paradigmafelsorolás, valamint az ezen alapuló Magyar ragozási szótár is (Elekfi 1994) erre a 15 magánhangzót tartalmazó fonéma-rendszerre épül. Szépe György, aki először fogalmazta meg a strukturális generatív magyar fonológiát, a morfológiai rendszer érthetővé tételéhez akkor is szükségesnek látta az *e* és *ë* megkülönböztetését (Szépe 1969: 391–5, 428), ha ez az oppozíció sokak ejtésében (és a helyesírásban) neutralizálódik. E hangkülönbség jelentőségét Papp Ferenc is hangsúlyozta (Papp 1975: 64).

A helyes és szép kiejtésnek ma nem a legfontosabb kulcskérdése az *e* és *ë* megkülönböztetése. Túlzásnak tarthatjuk Bárczi Géza fogalmazását (Bárczi 1974b, 1975: 193), mely szerint nyelvművelésünkre soha szebb feladat nem várt (idézi Bodolay 2001b: 10). Mégis öröndetes, hogy van egy szervezett kis közösség, mely ezt az ügyet ébren tartja, és e mozgalom indulásában Bodolay Gézának is mérvadó szerepe volt.

Az Igényes kiejtési kishoztár közli a magyar magánhangzók Bodolay-féle csoportosítását, e kiejtési kérdésnek egész oldalnyi szakirodalmát, és függeléként mellékel 10 oldalon magyar nyelvi alkotásokat ilyen kiejtés szerinti átírásban. Ezt követve Bodolay is közzétett ilyen írásmóddal egy 40 oldalas kötetet (Bodolay 1999), amely zömében Petőfi-verseket tartalmaz. Meggyőződését – Vörösmartyra és Bárczi Gézával való utolsó találkozására hivatkozva – oktatási szaklapban is hirdette (Bodolay 2001a).

A kiejtési szótárt még sok adattal kiegészítve és pontosítva bővebb változatban jelentette meg Buvári Márta (2001). Ennek bevezetésébe – mely maga is igen figyelemreméltó részletezése, regisztrálása a teljes magyar alaktani rendszereknek (A tizenötödik magyar magánhangzó, Buvári 2001: 5–26) – méltatja Bodolaynak ilyen irányú folytonos tevékenységét.

Bodolay magyar irodalom- és nyelvszemléletének legmaradandóbb dokumentuma az ő csaknem 300 oldalnyi antológiája: *Versék szébben* (Bodolay 2001b). Máig ez az első és egyetlen olyan nagyszabású versgyűjtemény, amely – azonkívül, hogy témakörök és időrend szerint tervszerűen sorakoztatja a legértékesebbnek tartott magyar költeményeket 1541-től 1918-ig, Sylvester Jánostól Babits Mihályig és Heltai Jenőig – végig különbséget tesz az *e* és az *ë* közt. Irodalmi anyagának bőségét tekintve a 21. században csak Makkai Ádám hatalmas kötete múlja sokszorosán felül (Makkai 2002).

Azt pedig, hogy Bodolay a verseknek nemcsak tartalmára és beszédhangejtésére – ebben is a szépségre, változatosságra – ügyelt, hanem a versek ritmusát is kitűnően érzékelte, tanúsítja felszólalása az 1981. évi filológiai kongresszuson (Bodolay 1985b), amikor felvázolta: milyen nehezen értették meg a 19. században nyelvtudósok is, színészek is a magyar verselés ritmuselveit; és hogy erről Petőfi néhány mondatnyi (korábban ki nem nyomtatott) megjegyzése s ennek nyomán Arany János fejtegetése nyitotta meg a valóság felismerésének útját.

Személyes emlékként első találkozásaink képei lebegnek előttem: az örökké mosolygós fiatal „gólya” az Eötvös Collegiumban, mint lelkes regöcskérkés, majd szívósan optimista kolléga, aki másodéves korában tiszta csengő tenor hangon népballadát énekelt a Városi (ma: Erkel) Színházban tartott „Él az örök magyar szellem” rendezvényen: „Megöltek egy legényt hatvan forintjért”.

A sok hazai és külföldi tanítvány, pályatársak és népdaléneklő cserkészcsapatok mellett a magyar nyelv barátai és művelői is őrizték emlékét és eszméit!

## SAKIRODALOM

Bárczi Géza 1974a. *Nyelvművelésünk*. Bp. Gondolat.

Bárczi Géza 1974b. A zárt e kérdéséhez. *Magyar Nemzet*. December 8. 13. Anyanyelvünk. – Újra: *Látóhatár* 1975. febr. 190–3.

Bodolay Géza 1947a. Önképzőkörök 100 évvel ezelőtt. *Március Tizenötödike* 31. 3.

Bodolay Géza 1947b. Színjátszó önképzőkörök 100 évvel ezelőtt. *Március Tizenötödike* 31. 7.

- Bodolay Géza 1947c. Ifjúsági zsebkönyvek a szabadságharc előtt. *Március Tizenötödike* 31. 3.
- Bodolay Géza 1948. Gondolatok az önképzőköréről. *Köznevelés* 21: 531–3.
- Bodolay Géza 1963. *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Bp. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. Akadémiai Kiadó.
- Bodolay Géza 1967. Gondolatok néhány nyelvi-helyesírási kérdésről. *Magyar Nyelvőr* 91: 297–302.
- Bodolay Géza 1973. *Petőfi diáktársaságai*. Bp. Kozmosz Könyvek.
- Bodolay Géza 1974a. Zárt *ë*, nyílt *e*. *Élet és Irodalom* 36: 2.
- Bodolay Géza 1974b. Lehetne-e szebben? *Magyar Nemzet*. Szeptember 8. 14.
- Bodolay Géza 1975. Lehetne-e szebben? *Látóhatár*. Febr. 171–5.
- Bodolay Géza 1976. Magyar nyelvkönyv külföldieknek. Néhány megjegyzés az Ungarisch für Ausländer című könyvhöz. *Magyaritanítás* 4: 180–6.
- Bodolay Géza 1978a. A magyar mint idegen nyelv. (Korreferátum.) *Magyar Nyelvőr* 102: 303–5.
- Bodolay Géza 1978b. Felvetettem, de elég-e ez? *Vasi Szemle* 4: 572–84.
- Bodolay Géza 1979. Néhány irányelv egy német nyelvű magyar nyelvkönyv leíró nyelvtanához. *Magyar Nyelv* 75: 315–28.
- Bodolay Géza 1980. A külföldi magyar nyelvoktatás néhány hangtani és alaktani kérdése. In: A magyar nyelv grammatikája. *Nyelvtudományi értekezések* 104. 239–45.
- Bodolay Géza 1985a. A mostoha tizenötödik. *Vasárnapi Hírek*. 1. Ápr. 28. 8.
- Bodolay Géza 1985b. Néhány verstani kérdés a felvilágosodás korának és a reformkornak az elméleteiből. *A magyar vers*. (Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai 1981. augusztus 10–6.) Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Bp. 230–4.
- Bodolay Géza 1998. Nyelvünk szébb hangzásáért. *Vasi Szemle*. 361–3.
- Bodolay Géza 1999. *Petőfi Sándor, az üstökös csillag*. Gondos Bt. Bp.
- Bodolay Géza 1999–2001. Üzenet egykori iskolámba. In: *A pápai református gimnázium évkönyve*. 137–40.
- Bodolay Géza 2000. Vörösmarty, a pedagógus. In: *Vörösmarty – mai szemmel*. Székesfehérvár. 85–99.
- Bodolay Géza 2001a. „Nyelvművelőinkre soha szebb feladat nem várt...”. *Módszertani Lapok*. 1: 24–8.
- Bodolay Géza 2001b. *Versék szebben*. Válogatta, helyesírási és kiejtési magyarázatokkal ellátta Bodolay Géza. Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány. Bp.
- Bodolay Géza 2000. *Pápától Pápig*. Kézirat.
- Buvári Márta 1978. A „zárt *ë*” pere. *Magyar Nyelvőr* 102: 163–70.
- Buvári Márta 2001. *Kiejtési szótár és útmutató 15 magánhangzóval*. Bárczi Géza Értéktörző Alapítvány. Bp.
- Elekfi László 1966. Köznyelvi kiejtésünk és az Értelmező Szótár. In: Országh László (szerk.): *Szótártani Tanulmányok*. Bp. 227–78.
- Elekfi László 1980. Idegen földrajzi név magyar megfelelője. In: *Nyelvművelő kézikönyv* 1: 906–14.
- Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp.
- Elekfi László–Éder Zoltán 1980. Idegen szavak kiejtése és alakváltozatai. In: *Nyelvművelő kézikönyv* 1: 932–48.
- Imre Samu 1982. Gondolatok a zárt *ë* „rehabilitáció”-járól. *Magyar Nyelv* 78: 286–97.
- Kerényi Ferenc 2003. Búcsú dr. Bodolay Gézától. (Részlet.) *Presbiter*. A Magyar Református Presbiteri Szövetség Lapja 2: 13.
- Makkai Ádám 2002. *A csodaszarvas nyomában*. A legszebb ezer vers költészetünk nyolc évszázadából. Szerk. Makkai Ádám. Tinta Könyvkiadó. Bp.
- Mészáros András 1999. *Igényes (ë-ző) kiejtési kisszótár*. Bicske–Bp.
- Papp Ferenc 1975. *A magyar főnév paradigmatis rendszere*. Bp.
- Péter László 1985. A rehabilitált *ë*. Újdonság a helyesírási szabályzatban. *Vasárnapi Hírek* 1. Márc. 31.
- Szépe György 1969. Az alsóbb nyelvi szintek. *Általános nyelvészeti tanulmányok* 6: 359–466.
- Vörösmarty 2000. *Vörösmarty összes művei* 15. Vegyes prózai dolgozatok. Sajtó alá rendezők Bodolay Géza és Horváth Károly.